

УДК 327
ББК 66.4.(5)61

**МАСЪАЛАҲОИ СИЁСАТИ
ХОРИҶИИ ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ ДАР
МУНОСИБАТҲОИ
МУТАҚОБИЛА БО ТОҶИКИСТОН**

**ВОПРОСЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ВО
ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ С
РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН**

**ISSUES OF FOREIGN
POLICY OF THE RUSSIAN
FEDERATION
IN RELATIONS with Tajikistan**

Кобилова Сулҳия Яшиновна,
н.и.и., дотсенти кафедраи
сиёсатишиносии ДДҲБСТ
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

Кобилова Сулҳия Яшиновна,
канд. ист. наук, доцент кафедри
политологии ТГУПБП
(Таджикистан, Худжанд)

Qobilova Sulhiya Yashina, c.h.s.,
docent of Political science chair in
TSULBP (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: khoshimovan@bk.ru

Калидвожаҳо: муносибатҳои геополитикӣ, Осиёи Марказӣ, манфиатҳои геополитики Федератсияи Русия, Тоҷикистон, муносибатҳои мутақобилаи Федератсияи Русия бо давлатҳои Осиёи Марказӣ, манфиатҳои геополитикии ИМА

Масъалаҳои сиёсати хориҷии Федератсияи Русия дар муносибатҳои мутақобила бо Тоҷикистон, вазъи сиёсии ҳозира ва дурнамои муносибатҳои дутарафа баррасӣ шудаанд. Ҳамчунин ҷойгиршавии ҷугрофӣ ва вазъи Тоҷикистон, манфиатҳои геосиёсии Федератсияи Русия, ИМА, ҚМЧ, Эрон, Ҳиндустон, мамолики ИДМ ва марҳилаҳои руидаи муносибатҳои байни Тоҷикистон ва Федератсияи Русия ва ғайра ба риштаи таҳлил кашида шудаанд. Ба ҷойгиршавии ҷугрофии минтақаҳои Тоҷикистон ва Русия ва тамоюлҳои инкишофи дучонибаи Тоҷикистон ва Русия диққати махсус дода шудааст. Нуқтаи назари зерин пешниҳод гардидааст: пеиқадамҳои ғояҳои авроосиёӣ аз диди ғояҳои геосиёсии Русия нисбат ба мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ба инкишофи муносибатҳои онҳо мусоидат мекунад. Ҳамчунин пеишрафти Русия дар муносибат ба мамлакатҳои Осиё, ки ба ҳайси ҳалқаи муҳими манфиатҳои миллӣ-геосиёсии мамлакат зухур мекунад, баррасӣ гардидааст.

Ключевые слова: геополитические отношения, Центральная Азия, геополитические интересы, Российская Федерация, Таджикистан, взаимоотношения РФ со странами ЦА, геополитические интересы США

Проработаны вопросы внешней политики Российской Федерации во взаимоотношениях с Таджикистаном, современное политическое состояние и перспективы двусторонних отношений. Также рассматриваются географическое расположение и состояние Таджикистана, геополитические интересы Российской Федерации, США, КНР, Турции, Ирана, Индии, стран СНГ и этапы развития отношений между Таджикистаном и Российской Федерацией и т.п. Особое внимание уделяется географическому положению регионов Таджикистана и России и тенденциям развития двусторонних отношений Таджикистана и России. Предложена точка зрения, что прогрессивность евроазиатских идей в ракурсе геополитических идей России по отношению к странам Центральной Азии способствует развитию их отношений. Также рассматривается геополитическое продвижение России по отношению к странам Азии, которое выступает ключевым звеном её национальных геополитических интересов.

Key words: geopolitical relations, Central Asia, geopolitical interests of the Russian

Federation, Tajikistan, relations of the Russian Federation with the countries of Central Asia, geopolitical interests of the United States

The article deals with the issues of the foreign policy of the Russian Federation in relations with Central Asian countries, the current political situation and the prospects for bilateral relations. The article also examines such issues as geographical location of Tajikistan, geopolitical interests of Russian Federation, USA, China, Turkey, Iran, India, CIS countries and the stages of development of relations between Tajikistan and the Russian Federation. Specific attention is given to geographical position between the regions of Tajikistan and Russia, tendencies in the development of bilateral relations between Tajikistan and Russia. From the author's point of view progressiveness of Eurasian ideas from the perspective of Russia's geopolitical ideas regarding the countries of Central Asia contributes to the development of relations. The article also examines Russia's geopolitical advancement in relation to Asian countries which acts as a key link in the country's national and geopolitical interests.

Дар низоми рушди нави муносибатҳои геополитикии олам мақом ва нақши Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ рӯзмарра маҳсуб меёбад. Дар байни давлатҳои бузурги ҷаҳонӣ ва минтақавӣ дар ташаккули вазъи геополитикии Осиёи Марказӣ нуфузи бештареро Федератсияи Русия, ИМА, ЧХЧ, Туркия, Эрон, Ҳиндустон, кишварҳои дигари ИДМ ва давлатҳои Иттифоқи Аврупо касб кардаанд. [1, с. 96] Ҳадафи асосии геополитикии давлатҳои мазкур дар муносибат бо кишварҳои Осиёи Марказӣ иборат аз ба вучуд овардани муҳолифати байниҳамдигарии тарафҳои нисбати якдигар ва таҳким бахшидани мавқеи геостратегии ҳеш маҳсуб меёбад.

Таҷрибаи раванди сиёсии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки Тоҷикистон барои ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ ва пайдо намудани таҳкими мақом ва нақши маҳсуси худ дар низоми навини олам кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳад. Мақоми ҷойгиршавӣ ва вазъияти ҷуғрофӣ масъаларо боз ҳам рӯзмарра мегардонад. Тоҷикистон дар ҳалқаи кишварҳои қарор дорад, ки на ҳама вақт муносибаташон ҳолисона ба беғаразонаанд. Аз ин хотир, Тоҷикистон имкониятҳои истифода бурда, бо тамоми мамлакатҳои манфиатдор, ҳам ба Федератсияи Русия ва ҳам ба ИМА ва ҳам бо мамлакатҳои дигари муктадирӣ ҳамҷавор дар пайвастагӣ ва муносибатҳои қарор мегирад. Ё худ Тоҷикистон метавонад таъягоҳро дар олами ислом ҷустуҷӯ намояд, маҳсусан бо кишварҳои, ки умумияти забони фарҳангӣ доранд. Чунин ҳолат на танҳо ба Русия, балки ба тамоми Ғарби насронӣ хуш намеояд. Маҳсусан, дар шароити ҳозира, ки гурӯҳи давлатҳои исломӣ қараёни бунёдгариҳои тақвият ва таҳким мебахшанд, рӯварҳои геополитикии давлатҳои тозаистиклоли Осиёи Марказӣ ба онҳо боиси андешаҳои гуногун мегарданд.

Яке аз давлатҳои, ки дар Осиёи Марказӣ манфиатҳои геополитикии худро ба таври доимӣ ва пайгирона ҳимоя менамояд, Федератсияи Русия мебошад. Ба ақидаи сиёсатшинос Зокиров Г.Н. Федератсияи Русия манфиатҳои геополитикии худро дар заминаи «панҷ принцип» - ҳифзи ҳаёти шаҳрвандони Русия ва ҳамватанони бурунмарзӣ; афзалияти ҳуқуқи байналхалқӣ; инкишофи бисёрқутбии ҷаҳон; инкишофи муносибатҳои дӯстона бо мамлакатҳои дигар; фаъолият доштан дар мамлакатҳои дӯст ба амал баровардани мешавад. [3, с. 199] Чунин муносибатро борҳо роҳбарони Федератсияи Русия иброз доштаанд.

Федератсияи Русия ҳамчун давлати бузург наметавонад, ки Тоҷикистон ва минтақаи Осиёи Марказиро аз доираи манфиатҳои геополитикии худ берун созад.

Манфиатҳои геополитикии Русия ва Тоҷикистон муҳолифи якдигар нестанд. Аз нуқтаи назари муҳаққиқони соҳа дар доираи манфиатҳои миллию геополитикии тарафайн байни Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлол се марҳалаи рушди муносибатҳо ба миён омадаанд, ки ҳар яке махсусиятҳо ва афзалиятҳои худро дорад. [3, с. 201]

Давраи аввал, ки ҳамкориҳои ҳарбию сиёсии Федератсияи Русия ва Тоҷикистон бартарӣ пайдо намуда буданд. Он тақрибан солҳои 1991 -1994-ро фаро мегирифт. Дар ин давра «Шартнома дар бораи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва ёрии тарафайн», ки аз 25 майи соли 1993 ба имзо расида буд, дар танзим ва пешомади муносибатҳои байниҳамдигарии ду мамлакат нақши муҳимро мебозад. Роҳбарияти Тоҷикистон мақом ва нақши Русияро дар минтақа ҳамчун кафили сулҳу субот ва инкишоф кадр менамуд. Русия тавонист, ки худро ҳамчун давлати бузурги пуштибони Тоҷикистон нишон диҳад. Махсусан, давраи ҷанги ҳамватании Тоҷикистон чунин андешаро тақвият медиҳад. Русия тавонист, ки иштироқро дар Тоҷикистон, асосан ба таври самаранок таъмин созад ва яке аз кафилҳои боэътимоди хотима ёфтани ҷанги ҳамватанӣ дар Тоҷикистон гардад. Фаъолияти намояндагони сулҳпарвари Русия дар Тоҷикистон дар ҳифзи сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ҳамчун сарҳади умумии ИДМ, иштироқи фаъоли Русия дар Контингенти маҳдуди нерӯҳои сулҳпарвар, мақом ва нақши Русия ба сифати тарафи сеюм дар ҳалли мочарои сиёсӣ дар ҳамаи давраҳои музокирот равона шуда буданд. [6, с. 96]

Ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистонро давлатҳои гуногун ва нерӯҳои мухталиф бо мақсадҳои худ истифода менамуданд. Дар заминаи мочарои сиёсӣ падидаҳои ба миён омаданд, ки масъалаҳои таъсири манфиатҳои геополитикии нерӯҳои сиёсии мазкурро аз ҳам ҷудо месохтанд. Аз ин хотир, роҳбарони онвақтаи ҷумҳурӣ барои баргараф намудани мочарои сиёсии дохилӣ безътиноӣ зоҳир намуда, дар дарки амиқ ва ҳалли мочаро амали дурусте ба ҳарч дода натавонистанд. Бинобар ин умед ба Русия нигаронида мешуд. Ҳам одамони одӣ ва ҳам роҳбарони мамлакат мавқеи Русияро дар ҳалли мочарои мусаллаҳона мусбат арзёбӣ намуда, иштироқи онро мехостанд. Аз Федератсияи Русия хоҳиш доштанд, ки дар минтақа нақши фаъолтареро ба ўҳда гирад. Пас аз ин, дар минтақа масъалаи таъсиси амнияти умумӣ ба миён омад.

Дар натиҷаи авҷ гирифтани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон бештари русҳо ба Федератсияи Русия муҳочир гардиданд. Дар баробари ин боз масъалаҳои иловагӣ, аз қабилҳои муҳочирати аҳоли аз ҷумҳуриҳои собиқ зам гаштанд. Ғайр аз ин Русия маҷбур гашт, ки 25 ҳазор сарбозонро ба минтақа барои ба эътидол овардани вазъияти сиёсӣ фирисонад. Зеро нерӯҳои оппозитсионии Тоҷикистонро давлатҳои дигар, аз ҷумла Эрон, Баъзе давлатҳои араб, Покистон ва муҷоҳиддини афғон дастгирӣ менамуданд. Чунин менамуд, ки нерӯҳои оппозитсионӣ барои ҷанги тӯлонӣ омодагӣ дида бошанд. Русия ба ҳулосае омад, ки агар бо мурури замон пеши роҳи нерӯҳои мочарогар дар Тоҷикистон гирифта нашавад, онҳо метавонанд ба сарҳади Русия наздик оянд ва Русия боз ба масъалаҳои нав, аз қабилҳои терроризм, экстремизм ва воридоти маводи муҳаддир дар минтақа рӯ ба рӯ гардад. Воқеияти ин масъалаҳоро ба инобат гирифта Русия ба роҳбарони онвақтаи кишварҳои Осиёи Марказӣ фишор овард, то ки «хукуқи ақаллиятҳои рус» ҳимоя карда шаванд. Дар ҳолати ғайр Москва метавонад воситаҳои дигарро вобаста ба имкониятҳо ва вазифаҳои хоҳишаш истифода намояд. [2, с. 323]

Ба сабабҳои бо ҳам мувофиқ наомадани ақидаҳо ва мавқеи роҳбарони консерватор ва ислохотгаро Русия натавонист сиёсати хоричии худро дар Осиёи Марказӣ бо таври дилхоҳ амалӣ намояд. Дар ин давра тамоми андешарониҳои

сиёсатмадорони рус дар атрофи масъалаи инкишофи муносибатҳо бо Аврупо ба амал меоманд ва аз ин хотир, натавонианд манфиатҳои геополитикиашонро дар минтақа дуруст муайян намоянд. Дар байни зиёиёни Русия, махсусан зиёиёни соҳаҳои гуманитарно ҷомеашиносӣ равияи ғарбпарастӣ ё худ назарияи рушди евроатлантикӣ қувват гирифта буд.

Давраи дуюм, ки ба масъалаҳои таъсири сиёсӣ расонидани Русия ба мамлакатҳои Осиёи Марказӣ марбут аст, солҳои 1994 - 1999-ро фаро мегирад. Дар он замон Русия барои аз даст додани таъсири сиёсии худ ва ба дасти қувваҳои сиёсии минтақавӣ во гузаштани он бисёр ба ташвиш омада буд. Русия аз сари нав ба анъанаҳои пешинаи худ рӯ оварда, мавқеи стратегияи худро дар заминаи барқарор намудани қувва ва ҳукмронии пешина дар минтақа сафарбар сохт. Сиёсатмадороне, ки чунин ақидаро ҷонибдорӣ менамуданд, ҳисоб мекарданд, ки Русия бояд дар Тоҷикистон манфиатҳои ҳаётан муҳимро ҳифз намояд ва дар минтақа иштироки ғайбӣ дошта бошад, то ки ба пайдо шудани таъсири қувваҳои дигар монеа гардад. Чунин самти инкишофи равандро ҷонибдорони **таълимоти рушди евроосиёгӣ** дастгирӣ мекарданд.

Ҷонибдорони **назарияи рушди евроатлантикӣ** ақидаи муқобилро дастгирӣ намуда, барқарор намудани муносибатҳо дар доираи Давлати Шӯравӣ дар заминаи мубориза ва муқовимат ба демократияи Ғарбро номумкин медонистанд. Онҳо чунин мешумориданд, ки сиёсати хориҷии Русия бояд майл ба инкишофи муносибатҳои Ғарб дошта бошад ва ба масъалаҳои дохилӣ ва манфиатҳои давлатҳои дигар, махсусан ба ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дахлат нанамояд. Вале аз набудани доктринаи ягонаи сиёсӣ онҳо натавонианд, ки мавқеашонро ҳимоя намоянд. Пас аз ин, сиёсатмадорон ва Ҳукумати Русия сиёсати гузариш аз таълимоти евроатлантикӣ ба евроосиёгиро пайгирӣ намуда, тағйири самти ҳаракати сиёсӣ намуданд. Вобаста ба ин барои дарёфти мавқеи сиёсӣ дар низомии нави ҷаҳонӣ Русия даъво ба минтақаи Осиёро намуд. Дар ин ҷо саволи мантиқе ба миён меояд, ки оё Русия, ки барои ба тасарруфи худ даровардани халқҳои Осиё зиёда аз 300 сол мубориза бурдааст, аз сиёсати осӣгарой даст мекашад? Ҳаргиз не! Рӯовариҳои самти ҳаракати сиёсӣ ба кишварҳои Осиё яке аз ҳадафҳои муҳимтарини сиёсати хориҷӣ ба ҳисоб меравад, ки танҳо ба хотири ҳифзи манфиатҳои миллии геополитикии Русия ба амал бароварда мешавад. Бо афзалият пайдо намудани таълимоти евроосиёгӣ манфиатҳои геополитикии Русия дар Осиёи Марказӣ робитаи доимӣ ва ҳамешагиро пайдо намуд. Онҳо мушаххасан дар Тоҷикистон воқеӣ мегарданд.

Давраи сеюми сиёсати Русия дар Осиёи Марказӣ аз охири солҳои 1990 - ум оғоз мегардад. Давраи мазкур як навъ замони бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ ва геостратегияи ИМА ва Русия дар Осиёи Марказӣ мебошад. Асоси онро рақобати ду давлати абарқудрати олам ташкил менамояд. Рақобати онҳо рӯз аз рӯз меафзояд. Федератсияи Русия дар муносибатҳои мутақобила бо давлатҳои Осиёи Марказӣ мақом ва нақши стратегӣ дорад. [4, с. 256]

Тоҷикистон ба интегратсияи минтақавӣ ва пайвастишавию ҳамкориҳои доимӣ бо Русия талош дорад ва дар соҳаҳои мухталифи муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ таъмини муносибатҳои ғайбӣ самаранокро меҷӯрад. Дар муносибатҳои байнидавлатӣ тарафҳо як қатор шартномҳо на созишномаҳо ба имзо расонидаанд, ки маҷмӯи манфиатҳои геополитикии ҳар ду давлатро инъикос менамоянд. Санадҳои имконоти заруриро дар таъсис ва таҳкими робитаҳои байнидавлатӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт таъмин менамоянд.

Осиёи Марказӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун манбаи ашёи хом ва содироту

манбаи бузурги истифодаи сарватҳои зеризаминӣ мавқеъ гирифтаанд. То ин замон як гурӯҳ сиёсатшиносони рус, ба мисли Зиновев чунин мешуморанд, ки «мо наметавонем аз назди нафти Озарбойҷон ва пахтаи Осиёи Марказӣ ҳамчун яктарафа гузарему набинем. Барои мо ин бойгариҳо лозиманд. Мо бояд онҳоро мисли бародарони наздик, ки машъали тамаддуно дасти ба даст мегиранд, истифода намоем. Онҳоро тарзе истифода намоем, ки аз истифодаи подшоҳони мустамликавӣ фарқе дошта бошанд. Мо бояд онҳоро омӯзонем ва аз болои онҳо назорат барем». Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки Русия мисли пештара ба ашӯи хом ва сарватҳои зеризаминии ин минтақа ва Тоҷикистон аз ҳарвақта дида бештар ниёз дорад. Аз ин сабаб Тоҷикистон манбаи ашӯи хом ва содироти моли Русия аст. Тоҷикистон дорои сарватҳои фаровони зеризаминӣ: нафт, газ, ангиштсанг, намак, сурма, тилло, симоб, арсен, волфрам, булӯри кӯҳӣ, сангҳои киматбаҳо, сурбу рӯҳ, филизҳои нодир ва чашмаҳои маъданӣ. Конҳои урани Тоҷикистон барои сохтани яроқҳои ҳастай ва истифодаи осоиштаи он дорои аҳамияти махсуси стратегианд. Дар кишвар захираҳои оби зиёд низ мавҷуданд ва он яке аз минтақаҳои асосии боғпарварӣ ва пахтакорӣ ба ҳисоб меравад. Русия дар муомилоти тичоратии Тоҷикистон ҷои махсусро соҳиб аст. Федератсияи Русия дар қорқарду истифодаи ашӯи хом ва воридоту содироти моли Тоҷикистон нақши назаррас дорад. Тоҷикистон дар ояндаи наздик фақат бо ёрии давлатҳои дигар аз ўҳдаи истифодаи васеи захираҳои зеризаминӣ баромада метавонад. Дар он Русия низ мавқеи муайяно ишғол менамояд. Осиёи Марказӣ барои Русия мисли дигар минтақаҳои собиқӣ мамлакат дар ҳамкорӣ ва робитаи мутақобила ҳамчун минтақаи бегона ба ҳисоб намеравад. Зеро инкишофи чунин ҳамкорӣ ва робитаи мутақобиларо давлату манфиатҳои геополитикии тарафайн талаб доранд. Майлонҳои ҳамкорӣ бештар дар соҳаи ҳаёти иқтисодӣ манфиатҳои умумиро ташаккул медиҳанд ва комил мегардонанд. Чунин тарзи инкишоф устувории иҷтимоӣ сиёсӣ, баробарии ҳарбӣ ва рушди ҳамкорихоро тақвият мебахшад. Дар чунин шароити бавуқӯъомада Русия низ кӯшиш менамояд, ки аз мамлакатҳои дигар қафо намонад. Дар ояндаи дуру наздик мақсад дорад, ки як қатор лоиҳаҳои иқтисодиро қор қарда баромада онҳоро, аз ҷумла, дар Тоҷикистон амалӣ созад. Ҷониби Тоҷикистон низ муносибати тарафайни судмандро ба роҳ монда, тайи солҳои зиёд Тоҷикистон ҳамчун сипар на танҳо амнияти худ, балки беҳатарии минтақа, кишварҳои пасошӯравӣ ва аврупоиро аз паҳншавии маводи муҳаддир, силоҳ, терроризму экстремизм ва муҳоҷирати ғайриқонунӣ таъмин қарда истодааст.(5)

Осиёи Марказӣ ҳам барои ИМА ва ҳам барои Русия фазои муҳимтарини геополитикии афзалиятноки манфиатҳо махсуб меёбад. Ҳолати мазкур на танҳо бархӯрди манфиатҳои миллию геостратегиӣ Русия ва ИМА дар масъалаҳои глобалӣ, аз қабилӣ яроқи ҳастай, балки дар масъалаи мавқеъгирии ин кишварҳо дар марзҳои ИДМ, пеш аз ҳама, давлатҳои Осиёи Марказиро дар бар мегиранд. Ҳадафи асосии сиёсати ИМА - ро зохиран он ҷиҳат ташкил менамояд, ки Федератсияи Русия ҳамчун ҷомеаи демократӣ ташаккул ва инкишоф ёбад ва дар низоми нави ҷаҳонӣ мавқеи мўътадил дошта бошад. Дар ин ҳолат имконияти бозгашти «ҷанги сард»-ро роҳбарияти сиёсии ИМА истисно менамояд. [3, - с. 211-214]

Пайнавишт:

1. *Афғанистан и безопасность Центральной Азии. Выпуск 3. – Бишкек; Душанбе, 2006. - 166 с.*
2. *Гаджиев К.С. Геополитика. – М.: Международные отношения, 1998. – 479 с.*
3. *Зокиров Г.Н. Геополитика. – Душанбе: Эҷод, 2009.-324 с.*
4. *Зокиров Г. Сиёсатишиносӣ. – Душанбе, 2010.- 520 с.*

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешивои миллат, Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон// www.president.tj/node/13739, 2018.- 26-уми декабр 2018.
6. Пулатов А.Х. *Этносоциальные отношения в Центральной Азии.* –Худжанд, 2004. -182 с.

Reference Literature

1. *Afghanistan and Security of Central Asia. Issue 3.* – Bishkek, Dushanbe, 2006. – 166 pp.
2. *Gadjiyev K.S. Geopolitics.* – М.: International Relations, 1998. – 479 pp.
3. *Zokirov G.N. Geopolitics.* – Dushanbe: Creation, 2009. – 324 pp.
4. *Zikirov G.N. Politology.* – Dushanbe, 2010. – 520 pp.
5. *The Message of Tajikistan Republic President, Leader of the Nation Emomali Rahmon to the Supreme Council (Majlisi Oli)* // www.president.tj/node/13739, 2018, 26 December 2018.
6. *Pulatov A.H. Ethnosocial Relations in Central Asia.* – Khujand, 2004. – 182 pp.